

ilahiyat akademi

Sayı: 20, 2024, 189-217.

Issue: 20, 2024, 189-217.

Mizah Sanatı ve Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh Adlı Eserinden Örnekler

The Art of Humor and Examples from Mar'î ibn Yûsuf al-Karmî's Work
Ghizâ'u'l-arwâh bi'l-muḥâdasat wa'l-muzâh

Abdulhamit Turgut

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, Şanlıurfa İl Müftülüğü/Presidency of Religious Affairs, Şanlıurfa Provincial Office of Mufti

turgutislam4773@hotmail.com | ORCID: [0000-0001-6734-0577](https://orcid.org/0000-0001-6734-0577) | ROR ID: ror.org/007x4cq57

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

12 Temmuz 2024 12 July 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

16 Aralık 2024 16 December 2024

Yayın Tarihi Date Published

26 Aralık 2024 26 December 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

İntihal tespit edilmemiştir.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Abdulhamit Turgut). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Abdulhamit Turgut).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Turgut, Abdulhamit. "Mizah Sanatı ve Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh Adlı Eserinden Örnekler". *İlahiyat Akademi* 20 (Aralık 2024), 189-217.

DOI: [10.52886/ilak.1515457](https://doi.org/10.52886/ilak.1515457)

Turgut, Abdulhamit. "The Art of Humor and Examples from Mar'î ibn Yûsuf al-Karmî's Work *Ghizâ'u'l-arwâh bi'l-muḥâdasat wa'l-muzâh*". *Theological Academia* 20 (December 2024), 189-217. DOI: [10.52886/ilak.1515457](https://doi.org/10.52886/ilak.1515457)

Atıf/ Cite as

Öz

Mizâh veya muzâh terim olarak, “şaka, güldürü, espri, nükte” gibi anlamların yanı sıra düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı sanatını ifade eder. Ayrıca Arapçada hezl, düâbe, nükte, turfe ve latife kelimeleri mizahla eş anlamlı olarak kullanılan terimlerdir. Belagatın bedi ilminin bir çeşidi olarak kabul edilen mizâh sanatına, Câhiliye dönemi şairlerin hicivlerinde ve saraylarda insanları güldüren nedimlerin sözlerinde rastlanılmıştır. İslami dönemde mizâh sanatı ile ilgili Kur’an-ı Kerim’in bazı ayetlerini yorumlayanlar ve Peygamber’in (s.a.v.) bazı hadislerini delil göstererek mizâhın yasaklandığını, hatta mizâh yapanların hadis rivayetleri ve şahitliklerinin kabul olamayacağını savunmuşlardır. Zira İslam dini insanları ciddiyete davet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat genel olarak söz konusu görüşleri bir araya getirdiğimiz zaman, insanın ciddiyetini yok eden ve onu hafife alan, kin ve düşmanlığa sebep olan mizâhın yasaklandığı, bunun dışındaki mizâh çeşitlerine de izin verildiği anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve selef-i salihin dediğimiz neslin mizâh yaptığını gösteren rivayetler bulunmaktadır. Bu mizâh anlayışı, Emeviler döneminde geliştirilerek sürdürülmüş ve hatta bazılarınca bir meslek haline dönüştürülmüştür. Abbâsiler döneminde ise bir önceki dönemde olduğu gibi mizâhlarıyla meşhur bir tabaka oluşmuş ve bu şekilde mizâh sanatı Osmanlı dönemine kadar gelişimini sürdürmüştür. Mizâh sanatı ile ilgili farklı kültürlerde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Zamanla bu farklı mizâh türlerinde kaleme alınan eserler geniş bir mizâh literatürünü teşekkül etmiştir. İslam’ın ilk döneminden itibaren mizâh üreticilerinin anekdotları ve hikâyelerini toplayan birçok eser de kaleme alınmış ve bu eserlerde mizâh bir konu ve başlık olarak yerini almıştır. Mizâh sanatı ile ilgili kaleme alınan bu eserlerin gayesi, İslam’ın hoşgörüsünü, hükümlerinin dengeleyici ve ölçülü olduğunu, ayrıca İslam’ın insanların gülme, tebessüm etme ve başkalarıyla hoş vakit geçirme eğilimlerini dikkate aldığını ve hayatın yüklerinden psikolojik olarak hafiflemeyi sağladığını gösterir. Osmanlı Devleti döneminde mizâh sanatı ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri de dönemin âlimlerinden Mer’î b. Yûsuf el-Kermî’nin (ö. 1033/1624), *Ğizâ’u’l-ervâh bi’l-muhâdeseti ve’l-muzâh* adlı eseridir. Risale, mizâhın meşruiyetiyle ilgili örnekler, mizâhın genel olarak amaçları, mizâh-ı mahmûd’un (övülmüş mizâh) nasıl olması gerektiği ve örnekleri, mizâh-ı mezmûm’un (kınanmış mizâh) nasıl olması gerektiği ve örnekleri, Hz. Peygamber’in mizâh örnekleri, Sahabenin mizâh örnekleri, Selef-i salihinin mizâh örnekleri, zor zamanlarda mizâhın faydaları, ciddiyet ve mizâh arasında bulunan hikayeleri ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın birinci bölümünde ilmî bir disiplin olarak mizâhın anlamı, mizâhın ortaya çıkışı ve Arap edebiyatındaki yeri, durumu ve tarihî gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Mer’î b. Yûsuf el-Kermî’nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise mizâhın meşruiyeti, mizâhın amaçları, mizâh-ı mahmûd, mizâh-ı mezmûm, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) mizâhı, Sahabenin mizâhı, Selef-i salihinin mizâhı, zor zamanlarda mizâhın faydaları, ciddiyet ve mizâh arasında bulunan hikayelerden örnekler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Bed’î, Mizâh, Mer’î b. Yûsuf el-Kermî, *Ğizâ’u’l-ervâh bi’l-muhâdeseti ve’l-muzâh*.

Abstract

The term *mizâh* (humor) not only means "joke, comedy, wit, quip" but also refers to the art of expressing thoughts adorned with jokes and witticisms. Additionally, in Arabic, the terms *hazl*, *du'âba*, *nukta*, *çurfa* and *la'îfa* are used synonymously with humor. The art of "mizah" is recognized as a type of the rhetoric art of *badî* and has been found in the satires of *Jâhiliyya* poets and in the words of jesters who entertained people in palaces. During the Islamic period, some commentators interpreted certain verses of the Qur'an and cited some hadiths of the Prophet (peace be upon him) to argue that humor is forbidden. They even claimed that those who engage in humor should not have their hadith transmissions or testimonies accepted, as Islam calls people to seriousness. However, when we bring together the general views on this matter, it is understood that humor which destroys one's seriousness, takes matters lightly, or leads to enmity and hostility is prohibited, while other forms of humor are permitted. There are indeed reports that show the Prophet, the companions, and the early generations (*al-salaf al-şâliḥ*) engaged in humor. This understanding of humor was further developed during the Umayyad period and even became a profession for some. In the Abbasid period, just like in the previous era, a group famous for their humor emerged, and thus the art of humor continued to develop until the Ottoman period. Numerous works have been written on the art of humor across different cultures. Over time, these works, composed in various forms of humor, have contributed to a vast literature of humor. From the early period of Islam, many works have been penned that collect the anecdotes and stories of humor producers, and humor has found its place as a topic and heading in these works. The purpose of these works on the art of humor is to show Islam's tolerance, its balanced and measured rulings, and also to demonstrate that Islam takes into account people's tendencies to laugh, smile, and spend pleasant time with others, thereby providing psychological relief from the burdens of life. During the Ottoman Empire, many works on the art of humor were written. One of these is the work of Mar'î ibn Yûsuf al-Karmî (d. 1033/1624), a scholar of that period, titled *Ğizâ'u'l-arwâh bi'l-muḥâdasat wa'l-muzâh*. The treatise contains examples regarding the legitimacy of humor, the general purposes of humor, how praiseworthy humor (*al-mizâh al-maḥmûd*) should be and its examples, how blameworthy humor (*al-mizâh al-mazmûm*) should be and its examples, examples of the Prophet's humor, examples of the Companions' humor, examples of the humor of the pious predecessors, the benefits of humor in difficult times, and stories that are both serious and humorous. In the first part of this study, the meaning of humor as a scientific discipline, its emergence, and its place, status, and historical development in Arabic literature are discussed. In the second part, the life and works of Mar'î ibn Yûsuf al-Karmî are examined. The third part covers the legitimacy of humor, the purposes of humor, praiseworthy humor, blameworthy humor, the humor of the Prophet Muhammad, the humor of the Companions, the humor of the righteous predecessors, the benefits of humor in difficult times, and examples of stories that lie between seriousness and humor.

Keywords: Arabic Language and Literature, *Badî*, Humor, Mar'î ibn Yûsuf al-Karmî, *Ğizâ'u'l-arwâh bi'l-muḥâdasat wa'l-muzâh*.

Giriş

Arapçada م-ز-ح kökünden türeyen mizâh/مزاح veya müzâh/مُزاح kelimesi, mufâ'ale/مفاعلة babından mastar olup "karşılıklı şakalaşma, latife, eğlence, alay, ciddi olmayan, güldürü, espri," gibi anlamlara gelmektedir.¹ Mizâh kelimesi Kur'an-ı kerimde geçmemektedir. Fakat hadislerde mezh kökünden türeyen أَضْحَحَ fiili bu manada kullanıldığı gibi رَوَّحُوا "rahatlatın" ve تَدَاعَبُوا "şakalaşın" şeklinde mizâh anlamına gelen kavramlarda kullanılmıştır.² Bedî' ilmi ile ilgili ise "şaka, eğlence alay, muziplik, ciddiyetsiz söz" vb. anlamlara gelen el-hezl/الهزل kavramı kullanılmaktadır.³

Düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan söz ve yazı çeşidi, başka bir deyişle insanı güldüren, gülümseten, eğlendiren, hoşça vakit geçirmesini sağlayan her türlü söz, ifade, hareket ya da nesneyi konu edinen disipline mizâh sanatı denilmektedir.⁴ Mizâh sanatı ile ilgili Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda eser kaleme alınmıştır.⁵

Çalışma konumuz olan Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin (ö. 1033/1624), *Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh* adlı risalesi, Arapça mizâh literatüründeki önemli eserlerden biridir. Çalışmamızda mizâh disiplininin ruhunu yansıtmak ve edebî zevki hissettirmek gayesiyle söz konusu risaleden metinler seçilmiş; nesir parçalar da mümkün olduğu kadar secî olan ve birbiriyle uyumlu kelimeler kullanılarak tercüme edilmiştir.

Mizâh geleneğine uygun olarak çeşitli mizâh hikayelerinin derlendiği bu risalede; mizâhın meşruiyeti, amacı, Hz. Peygamberin, sahabenin ve selef-i salihinin mizâh örnekleri, zor zamanlarda mizâhın faydaları, hoş karşılanmayan mizâh ve sebepleri ve bu konuda serdedilen deliller, ciddiyet ve mizâh arasında bulunan birçok hikaye ve mizâh gibi görünüp ciddi olan hikayelerden bahsedilmektedir. Risalede geçen söz konusu mizâh örneklerinin, temel hedefi insan nefsinin dinlendirmek ve güldürmek olsa da asıl amacının öğüt verme,

¹ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "mzh" 2/593; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), "mzh" 1/404; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî Huseyi, *Mekâyisu'l-luğa*, thk. Abdusselam Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399/1979), "mzh" 5/319; İsmail Durmuş, "Mizah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/205-206.

² Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî, *Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1997/), 28-29.

³ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi Sanatları* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2018), 160.

⁴ İbn-i Manzûr, "mzh" 2/593; Cevherî, "mzh" 1/404; İbni Fâris, "mzh" 5/319; Durmuş, "Mizah", 30/205-206; Muhammet Bilal Tolan, "Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme", *Bingöl İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2019), 22-38.

⁵ İskender Pala, "Mizah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/208.

uyarma, fert ve toplumdaki aksaklıkları eleştirme ve düzeltme olduğu görülmektedir.

1. Arap Edebiyatında Mizâh

Mizâh, Câhiliye dönemi şairlerin hicivlerinde rastlandığı gibi ayrıca Arap yarımadasının değişik saraylarında kral ve insanları güldüren nedimler bulunuyordu. İslami döneme gelindiğinde Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerini yorumlayanlar ve Peygamber'in (s.a.v) bazı hadislerini delil göstererek mizâhın yasaklandığını, hatta mizâh yapanların hadis rivayetleri ve şahitliklerinin kabul olamayacağını savunmuşlardır. Zira İslam dini insanları ciddiyete davet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabe ve selef-i salihin dediğimiz neslin mizâh yaptığını gösteren rivayetler bulunmaktadır. Bütün lehte ve aleyhteki rivayetleri ve görüşleri bir araya getirdiğimiz zaman, İslam bilginleri, iki tür mizâhı, (mizâh-ı mahmûd) övülmüş mizâh ve (mizâh-ı mezmûm) kınanmış mizâh diye ikiye ayırmışlardır. İnsanın ciddiyetini yok eden ve onu hafife alan, kin ve düşmanlığa sebep olan mizâhın yasaklandığı ve bunun dışındaki mizâh çeşitlerine de izin verildiği anlaşılmaktadır.⁶

Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin günlük hayatlarında mizâhın yer aldığını ve insanları günlük yaşantının yorgunluğundan rahatlatmak için mizâhın bir ihtiyaç olduğunu savunan âlimler olmuştur. Bu dönemde mizâhlarını ele aldığımız Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Ali (ö. 40/661), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) gibi sahabeler bulunmaktadır.⁷ Mizâhlarında doğruluğu ve hakikati ilke edinen Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabenin mizâh üslûpları, herkesçe bilinen gerçeklerin kinaye veya tevriye sanatı yoluyla ilginç bir biçimde ifade edilmesi şeklindedir.⁸

Bu mizâh anlayışı, Emeviler döneminde geliştirilerek sürdürülmüş. Hatta bazılarınca bir meslek haline dönüştürülmüştür. Emevîler döneminde tâbîinden el-Kâdî Şüreyh (ö. 80/699 [?]), eş-Şa'bî (ö. 104/722), İbn Sîrîn (ö. 110/729) gibi mizâhları ile meşhur olan bir grup oluşmuştur. Aynı zamanda Emevî halifesi olan Ömer b. Abdilazîz (ö. 101/720) de mizâhlarıyla bilinen tâbîündendir.⁹ Söz konusu isimlerin başta halife saraylarında ve vali konaklarında olmak üzere gündelik hayatın hemen her alanında şaka ve mizâhlarını sürdürdüklerini görebilmekteyiz. Bu dönemde

⁶ Bedreddin Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyiddîn el-Gazzî el-Âmirî, *el-Merâh fi'l-müzâh*, thk. Seyyid el-Cümeylî (Kahire: y.y, 1406/1986), 12-33; bk. Hasan Abdulğani Ebu Ğudde, *el-Mizah fi'l-İslam* (Riyad: Câmiatu'l-Melik Suud, 1426/2006), 25; Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 25-29; Durmuş, "Mizah", 30/205-206; Yusuf Doğan, "Hz. Peygamber ve Mizah", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 1/2 (Güz 2004), 191-203; Ramazan Altınay, "Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I", *Nüsha* 4/15 (Aralık 2004), 77-96.

⁷ Gazzî, *el-Merâh fi'l-müzâh*, 31, 39, 46, 49, 47, 51, 52, 54.

⁸ Gazzî, *el-Merâh fi'l-müzâh*, 12-33; bk. Ebu Ğudde, *el-Mizah fi'l-İslam*, 30-35; Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 25-29; Durmuş, "Mizah", 30/205-206.

⁹ Gazzî, *el-Merâh fi'l-müzâh*, 12-33; bk. Ebu Ğudde, *el-Mizah fi'l-İslam*; Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 25-29; Durmuş, "Mizah", 30/205-206.

yapılan mizâhın gelişmesinde önemli rolleri olan ünlü şairler Cerîr (ö. 728 [?]) ile Ferezdak (ö. 114/732) ve Cerîr ile el-Ahtal (ö. 92/710-11) arasında uzun zaman süren şiir atışmalarının önemli yeri bulunmaktadır.¹⁰

Mizâh sanatının Abbâsîler dönemi ise, Arap milliyetçiliğine karşı Arap olmayanların bir tepkisi şeklinde ortaya çıkan Şuûbiyye akımı, Araplarla her alanda kıyasıya rekabet başlatmıştır. Örneğin Arapların çöl hayatı ve kabile taassubu gibi Câhiliye gelenekleri şiirlerde mizâh malzemesi yapılmıştır. Ekonomik gelişmeye paralel olarak lüks artmış, halife sarayları nedimler ve soytarılarla dolmuştur. Buna bağlı olarak dönemin mizahının temelinde siyasî karmaşaya uygun olarak üstünlük ve rahatlama kuramının hâkim olduğu görülmüştür. Gaflet ve ahmaklık, tufeylîlik ve dilencilik, tehekküm¹¹ yoluyla mizâh, kelime ve mâna oyunlarından faydalanma, muhatabın sözüne veya sorusuna benzeri bir soru ile karşılık verme ve hazırcevaplık gibi konular dönemin önemli mizah çeşitlerinden sayılmıştır.¹²

Abbâsîler döneminde bir önceki dönemde olduğu gibi mizahlarıyla meşhur bir tabaka oluşmuştur. Gaflet ve ahmaklıkla meşhur Cuhâ (ö. 2./8. yüzyılın ikinci yarısı), malını korumak için saflık numarası yapan İbnü'l-Cessâs (ö. 159/775), anekdotlarıyla meşhur Ebü'l-Anbes es-Saymerî (ö. 275/888) ve İbn Memmâtî (ö. 606/1209), deli numarası yapan Uleyyân(ö.?), Behlûl (ö. 183/799 [?]) Sabbâh el-Müvesves(ö.?), tufeylîlik ve dilencilik ile meşhur Tufeyl b. Zellâl (ö. 3./9. yy.), Müzebbid el-Medîni(ö.?), Gâdirî(ö.?), Ebü'l-Hâris Muhammed b. Amr(ö.?), Cümmeyz (ö.?) ve Cemmâz(ö.?), tehekküm yoluyla mizâh yapan, mizâhu edebî bir sanat şeklinde ilk ortaya koyan ve *Kitâbü'l-Buhalâ'* ile *et-Terbî' ve't-tedvîr* adlı eserleriyle meşhur olan Câhiz (ö. 255/869), kelime ve mâna oyunlarından faydalanarak mizâh yapan Bedüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008), el-Hârizmî (ö. 232/847'den sonra) ve Ebü'l-Alâ' el-Maarrî (ö. 449/1057) gibi şahsiyetler bulunmaktadır.¹³

İslam'ın ilk döneminden itibaren mizâh üreticilerinin anekdotları ve hikâyelerini toplayan birçok eser de kaleme alınmıştır. Örneğin Câhiz'in *Kitâbu'l-Hayevân* ve *Kitâbü'l-Buhalâ'*, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî'si*, İbn Abd Rabbih'in (ö. 328/940) *el-'Ikdu'l-Ferîd*, Nüveyrî'nin (ö. 733/1333) *Nihâyetü'l-*

¹⁰ Durmuş, "Mizah", 30/205-206; Altınay, "Mizahının Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I", 77-96.

¹¹ "Küçümseme yerinde ululama, ihtar yerinde müjdeleme, tehdit (va'îd) yerinde vaat (vad), kınama yerinde öfür ve istihza yerinde medih lafızlarıyla hitap etmek anlamına gelmektedir." bk. Ahmed Matlûb, *Mucemü'l-muşâlahâti'l-belâgiyye ve tetâvoüruhâ*, (Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyyeti'l-Mevsûât, 1427/2006), 2/375.

¹² Akif Köten, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam (Asr-ı Saadette Mizah)* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 4/455-484; Durmuş, "Mizah", 30/205-206; Emin Uz, "İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-hikâyât Örneği", *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)* 2/1 (2017), 20-39.

¹³ Köten, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam (Asr-ı Saadette Mizah)*, 4/455-484; Durmuş, "Mizah", 30/205-206; bk. Uz, "İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-hikâyât Örneği", 20-39.

Ereb'i, Makkarî'nin (ö. 1041/1632) *Nefhu't-tîb* ve Râğıb el-İsfehânî'nin (ö. 5./11. yüzyılın ilk çeyreği) *Muhâdarât*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Ahbârü'l-ğamkâ ve'l-muğaffelîn* ve *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn* adlı eserlerinde mizah bir konu veya başlık olarak yerini almıştır.

Modern dönemde ise gerek oryantalistler gerekse âlimler mizâh edebiyatına dair birçok eser kaleme almışlardır. Örneğin Abbas Mahmûd el-Akkâd'ın (ö. 1889-1964) *Cuhâ ed-dâhikü'l-mudhik*, Enîs Füreyyha'nın *el-Fükâhe inde'l-'Arab*, Hasan Abdulğani Ebu Ğudde'nin, *el-Mizah fi'l-İslam*, Franz Rosenthal'in((1914-2003) *Erken İslâm'da Mizâh* adlı kitapları zikredilebilir.

Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin (ö. 1033/1624) *Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh* adlı eseri de bu literatür arasında yer alan önemli eserlerdendir. Çalışmamızda eserin 1418/1997 yılında Beyrut'ta Dâru İbn Hazm tarafından basılan 1. Baskısı esas alınmıştır.

2. Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin Hayatı ve Eserleri

el-Kermî, el-Makdisî, el-Misrî, el-Ezherî ve el-Hanbelî lakaplarıyla meşhur olan müellifin tam adı Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr'dir (ö. 1033/1624).¹⁴ Gazzî¹⁵ (ö. 1061/1651), *en-Na'tü'l-ekmel* isimli eserinde, Mer'î için “Şeyhu Meşâyihî'l-İslam”, “el-Alimü'r-Rebbânî”, “Hatimetu A'yâni Ulemâi'l-Muteehhirin”, “İmâm”, “Fakih”, “Muhaddis” gibi lakaplarla anıldığını

¹⁴ Mer'î, *Ekâvîlü's-sikât*, nşr. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1406/1985), neşredenin girişi, 29-43; a.mlf., *Mesbûküz-z-zehb fi fazli'l-'Arab*, nşr. Ali Hasan Abdulhamid (Amman: Dâru Ammâr, 1408/1988), neşredenin girişi, 13-22; a.mlf., *el-Fevâ'idü'l-mevzûa fi'l-ehâdissi'l-mevzûa*, nşr. Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ (Riyad: y.y., 1419/1998), neşredenin girişi, 16-35; a. mlf., *Tahkiku'l-burhân fi isbâti hakikati'l-mizân*, nşr. Meşhûr H. Mahmûd Selmân (Kahire: y.y., 1410/1990), neşredenin girişi, 13; Muhammed el-Emin b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşki, *Hulâşatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*, nşr. Mustafa Vehbî (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4/358-361; a. mlf., *Nefhatü'r-reyhâne ve reşhatü tılâ'i'l-hâne*, nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1387-89/1967-69), 2/244-250; Abdülkâdir b. Ömer eş-Şeybânî İbn Ebû Tağlib, *Neylü'l-meârib bi-şerhi delili't-tâlib*, nşr. M. Süleyman Abdullah el-Eşkar (Kuveyt: y.y., 1403/1983), neşredenin girişi, 1/11-16; Kemâleddin b. Muhammed el-Gazzî el-Âmirî, *en-Natü'l-ekmel*, nşr. M. Mutî' el-Hâfız – Nizâr Abâza (Dımaşk: Dâru'l-Fikir, 1402/1982), 189-196; Osman b. Bişr en-Necdî, *Unvânü'l-mecd fi târihi Necd* (Riyad: Matbaatu Dâretü'l-Melik Abdulaziz, 1402/1982), 1/11-13; Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Âmirî en-Necdî İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihî'l-hanâbile* (Mekke: Mektebetu Ahmed b. Hanbel, 1409/1989), 463-467; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs ed-Dımaşki, *Mucemü'l-mağbûâtü'l-Arabiyye ve'l-muarrebe* (Kahire: Matbaatu Serkîs, 1346/1928), 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; Abdullah b. Süleyman el-Gufeylî, *el-Allâme Mer'î b. Yûsuf el-Hanbelî âsâruhü'l-ilmîyye* (Riyad: Mecelletü'l-Buhûsü'l-İslâmiyye, 1418/1997), 337-365; Kasım Kırbıyık, “Mer'î b. Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/185-187.

¹⁵ bk. Cevat İzgi, “Necmeddin el-Gazzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/497-498.

söylemektedir. ¹⁶ Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin doğum tarihi hususunda kaynaklarda herhangi bir bilgi verilmemiştir. Hayatını inceleyen araştırmacıların birçoğu söz konusu eserlerinde

ولد في قرية طولكرم ثم انتقل منها الي القدس, ثم ارتحل منها الى مصر

(Tulkerm köyünde doğmuş oradan Kudüs'e, Kudüs'ten de Mısır'a geçmiştir.)¹⁷ şeklinde açıklama yapmışlardır. Ancak çalışma kapsamında yapılan araştırmalar neticesinde Mer'î b. Yûsuf'un doğum tarihinin h. 10. m. 1500 yıllarda olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

2.1. Tahsili

Erginlik çağına kadar olan tahsilini Filistin'in Nablus yakınlarında bulunan Tûrkerm (Tûlkerm) köyünde ilköğrenimini ve hıfzını tamamlayan Mer'î, daha sonra ilmî bilgisini geliştirmek amacıyla Kudüs'e gidip orada dönemin değerli âlimlerinden ders almıştır. Mer'î, ilerleyen süreçte Kudüs'teki ilim tedrisatını tamamladıktan sonra Mısır'a yerleşmiş ve vefat edene kadar da orada kalmıştır. Mer'î, öğrenmeye olan merakı nedeniyle tahsilini sadece bir hocadan ya da bir merkezden değil farklı ilim adamlarından almıştır. İlmîni, İslam âleminin en önemli ilim merkezlerinden olan Kudüs ve Mısırdaki tamamlamıştır.¹⁹ Mer'î b. Yûsuf, ilim tahsili için Mısır'a yerleşerek hayatının geri kalan kısmını orada fetva vermekle, ayrıca öğretim ve telif ile geçirmiş ve 1033/1624 tarihinde vefat etmiştir.²⁰

2.2. Yaptığı Görevler

Mer'î b. Yûsuf, uzun uğraşlar neticesinde ilmî alanda elde ettiği bilgi birikimiyle ilim ehlinin takdirini kazanarak onların övgüsüne mazhar olmuştur. O,

¹⁶ Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 196.

¹⁷ Mer'î b. Yûsuf, *Ekâvîlü's-sikât* neşredeninin girişi, 29-43; a.mlf., *Mesbûkû'z-zeheb*, neşredeninin girişi, 13-22; a.mlf., *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 16-35; a. mlf., *Tahkîku'l-burhân*, neşredeninin girişi, 13; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; a. mlf., *Nefhatü'r-reyhâne*, 2/244-250; İbn Ebû Tağlîb, *Neylü'l-meârib*, neşredeninin girişi, 1/11-16; Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 189-196; Osman b. Bişr en-Necdî, *Unvânü'l-mecd*, 1/11-13; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 463-467; Serkîs, *Mucemü'l-maṭbû'âtî'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; Gufeylî, *el-Allâme mer'î b. yûsuf*, 337-365; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf" 29/185-187.

¹⁸ Mer'î, *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 21.

¹⁹ Mer'î, *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 26; el-Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 191; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; Mer'î, *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 16-35; en-Necdî, *Unvânü'l-mecd fi târîhi necd*, 1/11-13; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 463-467; Serkîs, *Mucemü'l-maṭbû'âtî'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187.

²⁰ Mer'î, *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 26; el-Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 191; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; Mer'î, *el-Fevâ'idü'l-mevzûa*, neşredeninin girişi, 16-35; Necdî, *Unvânü'l-mecd fi târîhi necd*, 1/11-13; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 463-467; Serkîs, *Mucemü'l-maṭbû'âtî'l-Arabîyye ve'l-mu'arreb*, 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187.

Kahire'de bulunduğu sıralarda Ezher Camii'nde Kur'an ve tefsir dersleri vermiştir.²¹ Daha sonra İbn Tolun Camii'nde Hanbelî fihkî okutmaya başlamış ve muhtemelen aklî ve naklî ilimlerde ulaştığı makamın büyüklüğünden dolayı Sultan Hasan Camii meşihatına tayin edilmiştir.²²

2.3. Hocaları

Yaşadığı ortamı iyi bir şekilde analiz eden Mer'î, başta Filistin olmak üzere Kudüs ve Mısır'a ilmî seyahatler düzenleyerek gelişimini devam ettirmiştir. Yolculuğu süresince İslâm âleminde ciddi anlamda rağbet gören ilim adamlarıyla karşılaşmış ve onlarla bulunduğu süre zarfında kendilerinden mümkün mertebe istifade etmeye çalışmıştır. Muhammed b. Ahmed el-Merdâvî (ö. 1026/1617), Kadı Yahyâ b. Mûsâ b. Ahmed el-Haccâvî (ö. 1021-1025/1612-161), Muhammed Hicâzî b. Muhammed b. Abdullah el-Vâiz el-Ekrâvî el-Kalkaşendî (ö. 1035/1625) ve Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Guneymî (ö. 1044/1634) Mer'î'nin istifade ettiği hocalardan bazılarıdır.²³

2.4. Talebeleri

Mer'î, tahsil hayatı boyunca elde ettiği bilgileri iyice kavramış ve uzun bir zaman bu ilim yuvalarında ders vererek talebeler yetiştirmiştir. Mer'î, Mısır'a yerleştikten sonra oranın farklı medreselerinde uzun bir müddet müderrislik yapmıştır. Mer'î'nin Mısır'a geçiş yapmasıyla birlikte her yerde namı duyulmuş ilim tahsili için yüzlerce talebe onun rahle-i tedrisinden geçmiştir. Biyografi kitaplarından edindiğimiz bilgilere göre, yeğeni Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Yûsuf b. Ebû Bekir (ö. 1091/1680), Mısır kadısı Muhammed b. Mûsâ b. Muhammed el-Cemmâzî el-Mâlikî (ö. 1065/1655), Dımaşk Hanbelî müftüsü Abdülbâkî b. Abdülkâdir (ö. 1071/1661) ve diğer bazı muhakkik âlimlerin bu zaman zarfında Mer'î'ye talebelik yaptığı anlaşılmaktadır.²⁴

²¹ İbn Ebû Tağlib, *Neylü'l-meârib*, neşredenin girişi, 1/11-12; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 191; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187; Mer'î, *Tahkiku'l-burhân*, neşredenin girişi, 13.

²² Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; İbn Ebû Tağlib, *Neylü'l-meârib*, neşredenin girişi, 1/11-12; Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 191; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187; Mer'î b. Yûsuf, *Tahkiku'l-burhân*, neşredenin girişi, 13.

²³ bk. Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 182-183; Muhammed Cemil b. Ömer b. Muhammed eş-Şattî ed-Dımaşkî, *Muhtasarı tabakâti'l-hanâbile*, nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî (Beyrut: y.y., 1406/1986), 106; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361.

²⁴ Mer'î, *Tahkiku'l-burhân*, neşredenin girişi, 13; Mer'î, *Ekâvilü's-sikât*, neşredenin girişi, 29-43; Mer'î, *Mesbükü'z-zeheb*, 13-22; Mer'î, *el-Fevâidü'l-mevzûa*, neşredenin girişi, 16-35; Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 189-196; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; a. mlf., *Nefhatü'r-reyhâne*, 2/244-250; Necdî, *Unvânü'l-mecd fi târihi necd*, 1/11-13; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 463-467; Serkîs, *Mucemü'l-matbûâti'l-Arabiyye ve'l-*

2.5. Eserleri

Mer'î, hayatı boyunca çoğu risâle türünde olmak üzere yüzden fazla eser kaleme almıştır. Uzun bir eğitim ve öğretim serüveni neticesinde ilmî açıdan çeşitli alanlarda bilgi sahibi olan müellif, edindiği bilgileri eserlerine ustaca aktarmayı başarabilmiş ender şahsiyetlerdendir. Mer'î; nahiv, sarf, kelâm, usûlu'l-luga, me'ânî, beyân, cedel, mantık ve felsefe gibi ilimlerde yakaladığı başarıyla döneminin birçok âlimini geride bırakmıştır. Ayrıca fıkıh, tefsir, hadis ve bugünün ifadesiyle o dönemin güncel meseleler gibi dinî ilimlerde de önemli eserler kaleme almıştır.²⁵

3. Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh

Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin, Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l- muzâh adlı eserinin birçok baskısı yapılmıştır. Bunlardan birisi, Muhammed Halûf'un, hazırladığı ve tahkikini Mâhir Edip Habbûş-Muhammed Berekât-Alî Muhammed Zeyno-Muhammed Vâil el-Hanbelî-Cemâl Abdurrahîm el-Fâris-Muhammed Târık Mağrîbiyye heyeti tarafından yapılmıştır. Eser, *Mecmû'u resâili el-'allâme Mer'î b. Yûsuf el-Kermî* adıyla 10 cilt şeklinde hazırlanmış ve 6. cildin 239-295 sayfalarında yer alan Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l- muzâh risalesi Dâru'l-Lubbab tarafından İstanbul'da 1339/2018'de basılmıştır. Bir diğer basımı ise Bessâm Abdulvehhâb el-Câbî tarafından 1318/1997 yılında Beyrut'taki Dâru İbn Hazm yayinevi aracılığı ile yapılmıştır. Ğizau'l-ervah bi'l-muhadeseti ve'l-mizâh, şaka yapmanın iyi olanları ve kötü olanları, dertli olanların dertlerini hafifletecek, meclisi şenlendirecek ve sevgiyi artıracak hikâyelerden oluşmaktadır.²⁶

3.1. Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh'ın Konuları

Risalede geçen konular genel olarak şu şekilde gruplandırılabilir:

Mizâhın meşruiyetiyle ilgili örnekler

Mizâhın genel olarak amaçları

Mizâh-ı mahmûd'un (övülmüş mizâh) nasıl olması gerektiği ve örnekleri

mu arrebe, 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; İbn Ebû Tağlib, *Neylü'l-me'ârib*, neşredenin girişi, 1/11-16; Gufeylî, "el-'Allâme mer'î b. yûsuf", 337-365; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187.

²⁵ Geniş bilgi için bk. Mer'î, *Mesbükü'z-zehab*, neşredenin girişi, 13-22; Mer'î, *el-Fevâidü'l-mevzû'a*, neşredenin girişi, 16-35; Mer'î, *Tahkiku'l-burhân*, neşredenin girişi, 13; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, 4/358-361; a.mlf., *Nefhatü'r-reyhâne*, 2/244-250; İbn Ebû Tağlib, *Neylü'l-me'ârib*, neşredenin girişi, 1/11-16; Gazzî, *en-Natü'l-ekmel*, 189-196; Necdî, *Unvânü'l-mecd*, 1/11-13; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 463 467; Serkîs, *Mucemü'l-maḥbû'âtü'l-Arabîyye ve'l-mu arrebe*, 2/1162, 1290, 1737-1738, 1961; Gufeylî, "el-'Allâme Mer'î b. Yûsuf", 337-365; Kırbıyık, "Mer'î b. Yûsuf", 29/185-187.

²⁶ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 25.

Mizâh-ı mezmûm'un (kınanmış mizâh) nasıl olması gerektiği ve örnekleri

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mizâh örnekleri

Sahabenin mizâh örnekleri

Selef-i salihinin mizâh örnekleri

Zor zamanlarda mizâhın faydaları

Ciddiyet ve mizâh arasında bulunan hikayeler.

3.2. Mizâhın Meşruiyeti ile İlgili Örnekler

Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh adlı risalesinde, mizâhın meşru olduğunu ispat etmek için Peygamberimizden ve birçok İslam büyüğünden örnekler getirmiştir. Örneğin Peygamber'in (s.a.v.) şu hadislerini zikretmektedir:

لقوله عليه الصلاة والسلام: اني لأمزح ولا أقول إلا الحق

(Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şaka yaparım ama sadece doğruyu söylerim.” ve رحووا القلوب ساعة بعد ساعة (Kalpleri ara sıra rahatlatın.)²⁷ Ayrıca Mer'î konuyla alakalı şu örnekleri de vermiştir: İmam Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir:

وقال الإمام عمر بن عبد العزيز: إن في المحادثة تلقيحًا للعقول ، وترويحًا للقلب ، وتسريحًا للهيم ، وتنقيحًا للأدب

لا سيما إذا كانت المحادثة والممازحة بين الإخوان أهل الصفاء، والمحبة والوفاء ، فإن ذلك رُوْحُ الرُّوحِ وغذاء النفس

(Sohbet akılları besler, kalbi ferahlatır, üzüntüyü giderir ve edebi arındırır.” Özellikle sohbet ve mizah, samimiyet, sevgi ve vefa içinde olan dostlar arasında olursa, bu ruhun ruhu ve nefsin besinidir.²⁸ Abdulmelik b. Mervan (ö. 86/705) bir dostuna şöyle demiştir: “Her şeyden tatmin oldum, ancak dolunaylı gecelerde, toprak tepelerde dostlarla sohbet etmekten asla vazgeçmem.”²⁹)

3.3. Mizâh'ın Amaçları

Mer'î risalenin mukaddimesinde telif amacını şöyle açıklamaktadır:

²⁷ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 27-28.

²⁸ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 26.

²⁹ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 26-27.

الحمد لله خالق الأشباح ومدبر الأرواح ومقدر الغم والأفراح والصلاة والسلام على من كان يمزح ولا يقول إلا حقاً في المزاح، وعلى آله وأصحابه أولي المروءة والفتوة والفلاح فقد أحببت أن أضع بعض لطائف في ذكر المزاح وبيان محمود منه والمذموم، وبعض حكايات تزيل الهموم عن قلب المغموم وتحين بها المعاشرة وتلذُّ بها المسامرة راجياً دعوة أخٍ صالح من الإخوان سائلاً من الله العفو والغفران وسميته غذاء الأرواح بالمحادثة والمزاح

(Hamd, ruhları yaratan ve onları yöneten, üzüntü ve sevinçleri takdir eden Allah'a mahsustur. Mizâh yapar ama mizâh yaparken bile sadece doğruyu söyleyen Peygamberimize aline ve ashabına salat ve selam olsun. Bu nedenle, mizâhı anlatmak ve iyi olanı ile kötü olanı ayırt etmek, üzüntülü insanların kalbini hafifletmek için bazı eğlenceli hikayeler eklemek, insanlarla güzel ilişkiler kurmak ve sohbetleri daha keyifli hale getirmek amacıyla bazı anekdotlar derlemek istedim. İyi bir dostun duasını umarak ve Allah'tan af ve mağfiret dileyerek bu eseri “Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh” olarak adlandırdım.)³⁰

Mer'î ayrıca mizâhın üç hedefinin olması gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

وإما أن يزيل بالمزاح ما طرأ عليه من سأم أو حدث به من هم أو غم فالعاقل يتوخى بمزحه إحدى حالتين: إما إيناس المصاحبين أو التودد إلى المخاطبين

(Bu nedenle, akıllı kişi mizahı; ya arkadaşlarını eğlendirmek veya dinleyicilere yakınlık göstermek ya da mizah ile sıkıntı ve üzüntüyü gidermek gibi üç durumdan biri için kullanır.)³¹

3.4. Mizâh-ı Mahmûd (Övülmüş Mizâh)

Mer'î risalede insanları rahatsız etmeyen, zararsız ve incitici olmayan, dedikodu ve kötöleme barındırmayan mizâhın iyi olduğunu hatta bazılarının böyle bir mizâhın mendup olduğunu şöyle açıklamıştır:

إذا تقرر هذا، فاعلم ايديك الله، انه لا بأس بالمزح الخالي عن سفساف الامور وعن مخالطة السفلة ومزاحمتهم، بل بين الإخوان أهل الصفاء بما لا أذى فيه ولا ضرر، ولا غيبة ولا شين، في عرض أو دين؛ بل ربما لو قيل: يندب، لم يبعد؛ إذا كان قاصداً به حسن العشرة والتواضع للإخوان، والانبساط معهم، ورفع الحشمة بينهم؛ من غير استهزاء أو إخلال بمروءة أو استنقاص بأحد منهم

³⁰ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 25-26.

³¹ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 27-28.

(Bu bilindikten sonra, Allah seni korusun, aşağılık insanlarla karışmayan ve insanları rahatsız etmeyen, zararsız ve incitici olmayan, arkasında dedikodu ve kötüleme barındırmayan mizah yapmanın sakıncası olmadığını bilmelisin. Hatta eğer iyi arkadaşlık, tevazu ve samimiyet amaçlanıyorsa, bu tavsiye edilebilir; çünkü bu, alay etmek veya herhangi birini küçümsemek için değil, dostlarla iyi geçinmek, samimiyeti artırmak ve resmiyeti ortadan kaldırmak için yapılır.)³²

Mer'î, övülmüş mizâhın sünnet olduğunu ve onunla ilgili örnekleri kısaca şöyle açıklamaktadır:

وبالجملة ، فإن المزح في مقام يقتضيه ، لا ملام فيه ؛ بل قيل لسفيان : المزاح هجنة؟ فقال : بل سنة ،
لقوله عليه الصلاة والسلام ابي لأمزح ولا أقول إلا الحق

(Kısaca, uygun yer ve zamanda yapılan mizâh, eleştirilmeye layık değildir. Süfîân es-Sevrî'ye (ö. 161/778), mizah kötü bir şey mi? diye sorulmuş, o da: "Hayır, sünnettir," demiştir; çünkü Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Şaka yaparım ama sadece doğruyu söylerim.)³³

وقيل للخليل بن أحمد : إنك تمازح الناس ! فقال : الناس في السجن ما لم يتمازحوا

(Halil b. Ahmed'e (ö. 175/791), "İnsanlarla şaka yapıyorsun!" denildiğinde, "İnsanlar şaka yapmazlarsa hapiste gibidirler," demiştir.)³⁴

وكان ابن عباس رضي الله عنه إذا أكثروا عليه في مسائل القرآن والحديث، يقول: خذوا في الشعر وأخبار
العرب

(İbn Abbas (r.a.) (ö. 68/687-88), kendisine çok fazla Kur'an ve hadis sorusu sorulduğunda, "*Şiir ve Arapların hikâyelerine dönün*" derdi. ³⁵ Mer'î, Abbâsîler dönemi şairlerinden Ebû Nüvâs'tan (ö. 198/813 [?]) da övülmüş mizâhla ilgili şu örneği getirmiştir:

أروح القلب ببعض الهزل - تجاهلا مني بغير جهل أمزح فيه مزح أهل الفضل - والمزح أحيانا جلاء العقل

³² Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 27.

³³ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 27.

³⁴ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 28.

³⁵ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 28.

(Kalbimi biraz şaka ile rahatlatırım - Cahillik olmadan, bilerek şaka yaparım. Erdemli insanların şakalarını yaparım - Mizah bazen akli temizler.)³⁶

وفي الحديث : روحوا القلوب ساعة بعد ساعة

(Hadiste şöyle geçer: "Kalpleri ara sıra rahatlatın").³⁷

3.5. Mizâh-ı Mezmûm (Kınanmış Mizâh)

Mer'î, içinde gıybet, saygıyı düşüren ve itibarı azaltan bir aşırılık veya gizli kinleri uyandıran bir kabalık gibi olumsuz durumların olduğu mizâhın da kınanmış olduğunu risalesinde bir fasıl açarak açıklamıştır:

اعلم وفقك الله تعالى، أن المزح إذا خرج إلى حد الخلاعة، أو كان مع السفهاء، أو من لا يشاكلك، فهو هجنة ومذمة، وكذا إذا كان فيه غيبة أو انهماك يسقط الحشمة ويقلل الهيبة، أو فحش يورث الضغينة، ويجرك الحقود الكمينية؛

(Şakanın sefihlerle, senin dengin olmayanlarla veya şaka aşırı derecede olursa rezil ve kınanmış olduğunu bil; eğer şakada gıybet, saygıyı düşüren ve itibarı azaltan bir aşırılık veya gizli kinleri uyandıran bir kabalık varsa, şaka yine kınanır.)³⁸

Mer'î kınanmış mizâhı gerek hadislerden gerekse diğer âlimlerden alıntılar yaparak şöyle izah etmiştir:

روي في الحديث: المزاح استدراج من الشيطان واختداع من الهوى

(Hadiste rivayet edilmiştir: Mizâh, şeytandan bir aldatma ve nefsin tuzağıdır.)³⁹

Başka bir hadiste, وفي الحديث لا تمارئ أخاك ولا تمازحه ولا تعده موعدا فتخلفه

(Kardeşinle tartışma, onunla şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme.)⁴⁰

Mer'î büyüklerden birisinin şöyle dediğini aktarır:

وقال: إنما المزاح سباب، إلا أن صاحبه يضحك

³⁶ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 28.

³⁷ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 28.

³⁸ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 44.

³⁹ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 44.

⁴⁰ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 44.

(Mizâh dedikodu olup, sahibinin gülmesinden başka bir şey değildir.)⁴¹

Mer'î Hz. Ömer'in (r.a.) valilerine şöyle bir yazı gönderdiği aktarmıştır:

وقيل كتب عمر رضي الله عنه إلى عماله: امنعوا الناس من المزاح فإنه يذهب المروءة ويوغر بالصدور

(İnsanları mizâh'tan menedin, çünkü mizâh mürüvveti (erdemliği) götürür ve kalplerde kin uyandırır.)⁴²

Yine Mer'î kınanmış mizâhla ilgili şöyle denildiğini nakleder:

وقال أيضا: أتدرون لما سمي المزاح مزاحا؟ قالوا: لا. قال: لأنه زاح عن الحق

(Mizâhın neden mizâh olarak adlandırıldığını biliyor musunuz?" Dediler ki: "Hayır." Adam dedi ki: "Çünkü hakikatten uzaklaştırır.)⁴³

Mer'î, *Mensuru'l-Hikem* adlı eserde şöyle denildiğini aktarmıştır:

وقيل في منشور الحكم: المزاح يأكل الهيبة كما تأكل النار الحطب

(Mizâh, ateşin odunu yediği gibi heybeti yer.)⁴⁴

Bazı bilge, belâğatçı ve hikmet sahiplerinin şöyle dediğini söylemiştir:

وقال بعض الحكماء: من كثر مزاحه زالت هيئته ومن كثر خلافه طابت غيبته

(Mizâhı çok olanın heybeti kaybolur, ihtilafı çok olanın gıybeti tatlı olur.)⁴⁵,

وقال بعض البلغاء: من قل عقله كثر هزله

(Aklı az olanın mizâhı çok olur.)⁴⁶ ve

وقال بعض الحكماء: إياك والمزاح، فإن فيه سبع خصال مذمومة، ذهاب الورع، وذهاب الهيبة، وقساوة القلب، وخيانة الجليس، ويهدم الصداقة، ويجلب العداوة، ومذمة العقلاء، ويستهزئ به السفهاء، وعليه وزره ومن اقتدى به

(Mizâhtan sakın, çünkü onda yedi kötü haslet vardır: Takvayı giderir, heybeti giderir, kalbi katılaştırır, meclis arkadaşına ihanet eder, dostluğu yıkar, düşmanlık getirir, akıllılar onunla kınanır ve sefihlerin

⁴¹ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

⁴² Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

⁴³ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

⁴⁴ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

⁴⁵ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

⁴⁶ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 45.

(akılsızların) alay etme aracı olur; böyle bir mizâhın günahı ve vebali ise ona ve ona uyanlara aittir.)⁴⁷

Mer'î Emevîler devrinin hiciv şairlerinde biri olan Ferezdak'ın (ö. 114/732) Basralı meşhur tâbiîn âlimi ve zâhidi Hasen el-Basrî'ye (ö. 110/728) şöyle dediğini nakletmiştir:

وقال الفرزدق للحسن البصري : إني قد هجوت إبليس . فقال: كيف تهجوه وعن لسانه تنطق؟ قال: فأقبل الفرزدق على قوم مع الجهم في المجلس، فقال لهم: ما اسمه؟ فلم يجزوه باسمه . فقال: والله لئن لم تخبروني لأهجونكم كلكم . فقالوا : الجهم بن المنذر بن سويد . فقال الفرزدق: أحق الناس ألا يتكلم في هذا أنت ، لأن اسمك اسم متاع المرأة ، واسم أبيك اسم الحمار واسم جدك اسم الكلب

(Ferezdak Şeytan'ı hicvettim." Hasan-ı Basri dedi ki: "Onu nasıl hicvedersin ki onun dilinden konuşuyorsun?!" Ferazdak, mecliste Cehm ile beraber olan bir topluluğa dönüp dedi ki: "Adı ne?" Onlar ona adını söylemediler. Ferezdak dedi ki: "Vallahi, bana adını söylemezseniz hepinizin hicvini yaparım." Dediler ki: "Cehm b. Münzir b. Suveyd." Ferezdak dedi ki: "Bu konuda konuşmaması gereken kişi sensin, çünkü senin adın kadın eşyasının adı, babanın adı eşeğin adı ve dedenizin adı köpeğin adıdır.)⁴⁸

3.6. Hz. Peygamber'in Mizâh Örnekleri

Mer'î risalede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mizâhları başlığı altında ilk önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mizâh yapıp yapmadığını şöyle açıklamıştır:

ومن أخلاق النبي صلى الله عليه وسلم كما ذكر الأئمة أنه كان يمازح أصحابه ويخالطهم ويحدثهم ويداعب صبيانهم ويجلسهم في حجره ، ولا يقول في مزحه إلا الحق وعن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قالوا : يا رسول الله انك تداعبنا ! قال : إني لا أقول إلا حقا

(Peygamberimiz (s.a.v.)'in ahlakının bir parçası olarak, sahabeleriyle şakalaştığı, onlarla iç içe olduğu, çocuklarıyla oynadığı ve onları kucağına oturttuğu, şakalarında bile sadece doğruyu söylediği belirtilmiştir. Ebu Hureyre (r.a.)'den rivayet edildiğine göre, sahabeler, "Ey Allah'ın Resulü, bizimle şakalaşıyorsun!" dediklerinde, Resulullah (s.a.v.) "Ben sadece doğruyu söylerim," buyurdu.)⁴⁹

Mer'î risalede Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mizâhları başlığı altında verdiği örneklerden bazıları da şunlardır.

⁴⁷ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 46.

⁴⁸ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 48.

⁴⁹ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 29.

جاءته امرأة، فقالت: يا رسول الله! إن زوجي مريض، وهو يدعوك؛ فقال لعل زوجك الذي في عينيه
بياض؟! فرجعت المرأة وفتحت عين زوجها، فقال: مالك؟! فقالت: أخبرني رسول الله صلى الله عليه
وسلم أن في عينيك بياضًا! فقال: وهل أحد إلا وفي عينيه بياض!؟

(Bir kadın Resulullah'a (s.a.v.) gelerek, "Ey Allah'ın Resulü, kocam hasta, seni çağırıyor," dedi. Resulullah (s.a.v.), "Kocanın gözlerinde beyazlık olabilir mi?" buyurdu. Kadın geri döndü ve kocasının gözlerine baktı. Kocası, "Ne oldu?" diye sordu. Kadın, "Resulullah (s.a.v.) gözlerinde beyazlık olduğunu söyledi," dedi. Kocası, "Gözlerinde beyazlık olmayan var mı?" dedi.)⁵⁰

وقالت له أخرى: يا رسول الله! أدع الله ان يدخلني الجنة. فقال: يا ام فلان! الجنة لا يدخلها
عجوز فولت المرأة وهي تبكي، فقال صلى الله عليه وسلم: أخبروها أنها لا تدخل الجنة وهي عجوز،

(Başka bir rivayette, bir kadın, "Ey Allah'ın Resulü, Allah'a dua et de beni cennete koysun," dedi. Resulullah (s.a.v.), "Ey falanca, cennete yaşlı kadınlar girmez," buyurdu. Kadın ağlayarak geri döndü. Resulullah (s.a.v.), "Ona, yaşlı olarak cennete girmeyeceğini, Allah'ın onu genç olarak yeniden yaratacağını söyleyin," buyurdu.)⁵¹ Başka bir kadın Resulullah'a (s.a.v.) gelerek,

وجاءته امرأة أخرى: فقالت يا رسول الله! احملي على بعير! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم:
احملوها على ابن البعير فقالت: ما أصنع به؟ ما يحملني! فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: هل من
بعير إلا ابن بعير؟ فكان يمزح معها

(Ey Allah'ın Resulü, beni bir deveye bindir," dedi. Resulullah (s.a.v.), "Onu bir deve yavrusuna bindirin," buyurdu. Kadın, "Ona ne yapacağım, beni taşımaz ki," dedi. Resulullah (s.a.v.), "Her deve bir deve yavrusu değil midir?" buyurdu. Bu şekilde onunla şakalaşıyordu.)⁵²

Enes bin Malik'ten rivayet edildiğine göre, bir adam Resulullah'a (s.a.v.) gelerek;

وعن أنس: أن رجلاً استحمل رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقال: اني حاملك على ولد الناقة. فقال:
ما أصنع بولد الناقة؟ فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: وهل تلد الإبل إلا النوق؟!

(Beni bir deveye bindir," dedi. Resulullah (s.a.v.), "Seni bir deve yavrusuna bindireceğim," buyurdu. Adam, "Deve yavrusuyla ne

⁵⁰ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 30.

⁵¹ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 30.

⁵² Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 30.

yapacağım?" dedi. Resulullah (s.a.v.), "Her deve bir deve yavrusu değil midir?" buyurdu.)⁵³

3.7. Sahabenin Mizâh Örnekleri

Mer'î Sahabenin mizâhları konusuna değinirken,

وقد كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه بمزحون حتى بمحضرتة ، وكذلك من بعدهم من التابعين والعلماء والأئمة

(Resulullah'ın (s.a.v.) sahabeleri onun huzurunda şakalaşırlardı ve ondan sonraki tabîler, alimler ve imamlar da bu yolu izlerdi.)⁵⁴ Şeklinde durumu açıklamaktadır.

Mer'î risalede sahabenin mizâh örneklerinden bazılarını şu şekilde ele almıştır:

وعن ربيعة بن عثمان، قال : دخل أعرابي على رسول الله صلى الله عليه وسلم وأناخ ناقته بفنائها ، فقال بعض أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم: لنعيمان الأنصاري: لو عقرتها فأكلناها ، فإننا قد قرمنا إلى اللحم، وغرم رسول الله صلى الله عليه وسلم . قال : فعقرها نعيمان، فخرج الأعرابي، فرأى راحلته ، فصاح: واعقرها يا محمد! فخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال : من فعل هذا ؟ فقيل له : نعيمان، فاتبعه يسأل عنه حتى وجده في دار ضباعة بنت الزبير بن عبد المطلب وقد حفرت بما خنادق، وعليها جريد؛ فدخل نعيمان في بعضها ، فمر رسول الله صلى الله عليه وسلم يسأل عنه، فأشار إليه رجل ورفع صوته: ما رأيتك يا رسول الله! وأشار بأصبعه حيث هو ، قال : فأخرجه رسول الله صلى الله عليه وسلم وقد سقط على وجهه السعف، وتغير وجهه، فقال : ما حملك على ما صنعت ؟ قال : الذين دلوك عليّ يا رسول الله هم الذين أمروني ؛ قال: فجعل رسول الله صلى الله عليه وسلم يمسخ وجهه ويضحك؛ قال: ثم غرمها رسول الله صلى الله عليه وسلم للأعرابي

(Rabi'a b. Osman'dan rivayet edildiğine göre, bir bedevi Resulullah'a (s.a.v.) gelerek devesini onun avlusuna çöktürdü. Bazı sahabeler, Nuaymân el-Ensari'ye, "Canımız et istiyor, deveyi kes yiyelim" dediler. Nuaymân, deveyi kesti ve bedevi devesinin kesildiğini gördü. "Ey Muhammed, deveyi kim kesti?" diye bağırdı. Resulullah (s.a.v.) dışarı çıktı ve "Bunu kim yaptı?" diye sordu. Sahabeler, "Nuaymân" dediler. Resulullah (s.a.v.) onu aradı ve Zübeyr b. Abdülmuttalib'in kızı Dubâa'nın evinde buldu. Evde hendekler kazılmış ve hurma dallarıyla örtülmüştü. Nuaymân bu hendeklerden birine saklanmıştı. Resulullah (s.a.v.) onu sorunca, bir adam ona işaret edip sesini yükseltti: "Onu görmedim, ya Resulallah!" ve parmağıyla onun nerede olduğunu

⁵³ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 30.

⁵⁴ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 31.

gösterdi. Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) onu dışarı çıkardı ve yüzünün üzerine hurma yaprakları düşmüş olduğunu gördü; yüzü değişti ve sordu: "Seni bunu yapmaya sevk eden neydi?" Adam cevapladı: "Ya Resulallah, beni sana gösterenler, bunu yapmamı emrettiler." Bunun üzerine Resulullah (s.a.v.) onun yüzünü okşadı ve güldü; sonra da bedeviye onun bedelini ödedi.)⁵⁵ Mer'î, yine sahabeden Nuaymân değerli bir şey gördüğünde onu satın alır ve sonra onu Resulullah'a (s.a.v.) getirip şöyle dediğini bize aktarır:

وكان نعيمان إذا رأى شيئاً نفيساً يشتريه، ثم يجيء به إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فيقول: يا رسول الله! هذا أهديته لك؛ فإذا جاء صاحبه يطلب نعيمان بثمنه جاء به إلى النبي صلى الله عليه وسلم فيقول: يا رسول الله! أعط هذا ثمن متاعه؛ فيقول رسول الله صلى الله عليه وسلم: ألم تحد لي؟ فيقول: يا رسول الله! والله لم يكن عندي ثمنه، ولقد أحببت أن تأكله؛ فيضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم ويأمر لصاحبه بثمنه

(Ey Allah'ın Resulü! Bunu sana hediye ettim" derdi. Sonra sahibi gelip Nuaymân'dan parasını isteyince, Nuaymân onu Resulullah'a (s.a.v.) götürüp "Ey Allah'ın Resulü! Bu adama malının parasını ver" derdi. Resulullah (s.a.v.) de "Bana hediye etmedin mi?" derdi. Nuaymân da "Ey Allah'ın Resulü! Vallahi param yoktu ve senin onu yemen hoşuma gideceğini düşündüm" derdi. Resulullah (s.a.v.) güler ve sahibine parasını öderdi.)⁵⁶

Yine Mer'î Nuaymânla ilgili şu örneği vermektedir:

وشكى عيينة بن حصين إلى نعيمان صعوبة الصيام عليه، فقال: صم الليل؛ فروي أنه دخل عيينة على عثمان وهو يفطر في شهر رمضان، فقال: العشاء، فقال: أنا صائم، قال عثمان: أتصوم بالليل؟! فقال: هو أخف علي؛ فضحك عثمان وقال: هذه فعلات نعيمان

(Uyeyne b. Hısn (ö. 30/650 [?]), Nuaymân'a oruç tutmanın kendisine zor geldiğinden şikayet etti ve Nuaymân ona şöyle dedi: Geceleyin oruç tut. Rivayet olunur ki, Uyeyne bir gün Ramazan ayında iftar ederken Osmân b. Affân'ın (ö. 35/656) yanına girdi. Osmân ona yemek yemeği teklif etti. Uyeyne, "Ben oruçluyum" dedi. Osmân şaşkınlıkla, "Gece mi oruç tutuyorsun?" diye sordu. Uyeyne de "Bu bana daha kolay geliyor" diye cevap verdi. Bunun üzerine Osmân güldü ve şöyle dedi: "Bu, Nuaymân'ın işlerinden biridir".)⁵⁷

Mer'î, sahabeden Abdullah b. Sercis'ten (ö. 90/690) naklettiği şu olayı da risalesinde aktarmaktadır:

⁵⁵ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 31-32.

⁵⁶ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 32.

⁵⁷ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 33.

وعن عبد الله بن سرجس , قال : أتى الضحاک بن سفیان الکلابی رسول الله ﷺ فبايعه ؛ ثم قال : عندي امرأتان أحسن من هذه الحميراء ، أفلا أنزل لك عن إحداهما فتزوجها ؟ وعائشة جالسة تسمع قبل أن يضرب الحجاب ، فقالت : أهي أحسن أم أنت؟ قال: بل أنا أحسن منها وأكرم؛ وكان امرأً جميماً قبيحاً ، قال : فضحك النبي ﷺ من مسألة عائشة إياه ،

(ed-Dahhâk b. Süfyân el-Kilâbî (ö. 11/632 [?]) Resulullah'a (s.a.v.) geldi ve ona biat etti. Sonra dedi ki: "*Yanımda bu kumraldan (Âişe) daha güzel iki kadın var, bunlardan birini boşanayım ve sana vereyim onunla evlenirmisin?*" Âişe (r.a.) -henüz perde arkasında onlarla konuşun ayeti inmeden önceydi- dedi ki: "*O mu daha güzel, sen mi?*" Adam: "*Ben ondan daha güzel ve daha onurluyum.*" (Adam çirkin ve yakışıklı olmayan biriydi.) Resulullah (s.a.v.), Âişe'nin bu sorusuna güldü.)⁵⁸

Mer'î sahâbîlerden Suheyb er-Rûmî (ö. 38/659) ile Resulullah (s.a.v.) arasında geçen diyalogu da şöyle aktarmaktadır:

ودخل النبي صلى الله عليه وسلم يوماً على صهيب وهو يشتكى عينيه ويأكل تمرًا، فقال أيا صهيب تأكل التمر على علة عينيك؟! فقال: إنما آكل من الشق الصحيح؛ فضحك رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى بدت نواجذه

(Peygamber (s.a.v.) bir gün Suheyb'in yanına girdi. Suheyb'in gözleri ağrıyordu ve hurma yiyordu. Resulullah (s.a.v.) dedi ki: "*Suheyb, gözlerin ağrırken hurma mı yiyorsun?*" Suheyb: "*Sağlam olan tarafımla yiyorum.*" Resulullah (s.a.v.) güldü ve dişleri göründü.)⁵⁹

3.8. Selef-i Salihin Mizâh Örnekleri

Mer'î, Selef-i salihin dediğimiz tâbî'in ve tebe-i tâbî'ni ve onlara uyanları da içine alan İslam büyüklerinden mizâh örneklerinin bazılarını şu şekilde anlatmıştır:

وأقر رجل عند القاضي شريح بشيء، ثم ذهب لينكر، فقال شريح : قد شهد عليك ابن أخت خالتك

(Bir adam kadı Şüreyh'in huzurunda bir şeyi itiraf etti, sonra inkâr etmeye çalıştı. Şüreyh dedi ki: "*Teyzenin oğlu sana tanıklık etti*".)⁶⁰ Teyzenin oğlu ile kendini kastetmektedir, zira şahıs onun huzurunda ilk başta itiraf etmişti. Yine Kûfe kadısı Şüreyh'ten şu örneği de vermektedir:

ومر شريح بمجلس بممدان، فسلم، فردوا عليه وقاموا ورحبوا به، فقال: يا معشر همدان! إني لأعرف أهل بيت منكم لا يحل لهم الكذب. فقالوا: من هم يا أبا أمية؟ فقال: ما أنا بالذي يخبركم؛ فجعلوا يسألونه

⁵⁸ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 34.

⁵⁹ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 37.

⁶⁰ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 38.

وتبعوه ميلا أو قريبا منه يقولون له: من هم؟ وهو يقول: لا أخبركم؛ فانصرفوا عنه يتلهفون ويقولون: ليتنا
أخبرنا بهم

(Şüreyh, Hemedan'da bir meclisten geçerken selam verdi. Mecliste bulunanlar selamını alıp ona iltifat ettiler. Şüreyh: "Ey Hemedan halkı! İçinizde bir aileyi tanıyorum ki, onlara yalan söylemek helal değildir." Dediler ki: "Kimdir onlar, ey Ebu Umeyye?" Şüreyh dedi ki: "Sizlere söyleyecek değilim." Onlar peşinden gittiler ve sordular: "Kimdir onlar?" O da dedi ki: "Sizlere söylemem." Ve onlar ona yaklaşıp soruyorlardı: "Keşke bize kim olduklarını söyleseydi.")⁶¹

Tâbiînlerden hadis âlimi, eş-Şa'bî'den (ö. 104/722) şu örnekleri getirmektedir:

وسأل رجل الشعبي عن المسح على اللحية، فقال: خللها بأصابعك، فقال: أخاف أن لا تبلها. فقال
الشعبي: إن خفت فانقعها من أول الليل

(Bir adam Şa'bî'ye sakalını meshetmeyi sordu. Şa'bî dedi ki: "Parmaklarınla sakalını tara." Adam dedi ki: "İslanmaz diye korkuyorum." Şa'bî dedi ki: "Korkuyorsan gece başından itibaren suyun içinde ıslat.")⁶²

Başka birisi yine Şa'bî'ye sormuş:

آخر: هل يجوز للمحرم أن يحك بدنه؟ قال: نعم. قال: مقدار كم؟ قال: حتى يبدو العظم وسأل

(İhramlı olanın bedenini kaşması caiz midir? Şa'bî: "Evet". Ne kadar kaşyabilir? Şa'bî: "Kemik görünene kadar").⁶³

وقال له رجل: ما اسم امرأتى إبليس؟ فقال: ذاك نكاح ما شهدناه

(Bir adam Şa'bî'ye sordu: "İblis'in eşinin adı nedir? Şa'bî: "Bu bizim şahit olmadığımız bir evliliktir").⁶⁴ Yine kendisine soruldu:

وسئل: هل يجوز أن يصلى في الكنيسة قال نعم ويجوز أن يخرى فيها

(Kilisede namaz kılmak caiz midir? Şa'bî: "Evet, orada dışkılamak bile caizdir").⁶⁵

Mer'î, Tâbiîn neslinin âlimlerinden el-A'meş'ten (ö. 148/765) şu mizâh örneğini nakletmiştir:

⁶¹ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 38.

⁶² Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 39.

⁶³ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 39.

⁶⁴ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 39.

⁶⁵ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 39.

وقال ابن عياش: رأيت على الأعمش فروة مقلوبة، صوفها إلى خارج، فأصابنا مطر، فمررنا على كلب،
فتنحى الأعمش وقال، لا يحسبنا شاة

(İbn Ayyaş dedi ki: el-A'meş'in ters giyilmiş, yünü dışarıda olan bir kürk giydiğini gördüm, yağmur yağdı, bir köpeğin yanından geçtik, el-A'meş uzaklaştı ve dedi ki: "Köpek bizi koyun sanmasın".)⁶⁶

3.9. Zor Zamanlarda Mizâhın Faydaları

Mer'î risalesinde, bazı zor durumlarda mizâhın yerinde ve faydalı olduğunu; "فصل في نفع المزاح أحياناً في مقام الشدائد" (Zor durumlarda mizâhın faydaları)⁶⁷ şeklinde bir fasıl açarak konuyu açıklamıştır. Konuyla alakalı bazı kurrâlardan şöyle bir hikaye nakleder: "Haccâc (ö. 95/714), Hud suresindeki غَيْرُ صَالِحٍ "Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir."⁶⁸ ayeti okudu. Ayette geçen عَمَلٌ kelimesi tenvinli ve dammeli mi okuyacağını veya tenvinli ve kesreli mi okuyacağını bilemedi, Haccâc: Bana bir okuyucu getirin! Beni getirdiler fakat geldiğim zaman meclis dağılmıştı, beni hapse attılar ve unuttular. Altı ay sonra hapisten salındım, Haccâc bana sordu: Niçin hapsedildin? Dedim ki: Nuh'un oğlu için! Güldü ve beni serbest bıraktı."⁶⁹

Mer'î yine Haccâc'tan şu örneği vermektedir:

وحكي أن بعضهم أهدى للحجاج تينا قبل أوانه ليأخذ منه الجائزة، فلما قرب من دار الحجاج وإذا بالشرطي قد أقبل ومعه طائف من اللصوص، وقد هرب منهم واحد فأخذ الشرطي صاحب التين عوضه، وقرنه معهم، فلما عرضهم على الحجاج أمر بضرب أعناقهم، فلما قدم صاحب التين صاح: أيها الأمير! لست منهم؛ فقال: ما شأنك؟ فقص عليه القصة، فقال: إنا لله وإنا إليه راجعون، كاد الملعون يهلك ظلماً ثم قال: ما تريد من الجائزة؟ فقال: أيها الأمير! أريد فأسا. قال: وما تصنع بها؟ قال: أقطع بها جذر شجرة التين التي عرفت بيني وبينك؛ فضحك الحجاج وأجازه جائزة سنوية

(Anlatılır ki birisi, ödül almak için mevsiminden önce Haccâc'a incir hediye etti, Haccâc'ın evine yaklaştığında bir polis, yanında hırsızlarla birlikte geldi ve bir tanesi kaçtı, polis incir sahibini onun yerine aldı ve onları Haccâc'ın huzuruna çıkardığında idamlarını emretti, incir sahibi bağırdı: Ey emir! Ben onlardan değilim; Haccâc: Senin durumun nedir? Hikayeyi anlattı, Haccâc: İna lillah ve inna ileyhi raciun, lanet olası neredeyse haksız yere ölecekti, sonra Haccâc: Ne ödül istiyorsun? Adam: Ey emir! Bir balta istiyorum. Haccâc: Onunla ne yapacaksın?

⁶⁶ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 40.

⁶⁷ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 42.

⁶⁸ Hûd, 11/46.

⁶⁹ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 42.

Adam: Seninle aramızda tanınan incir ağacının kökünü keseceğim; Haccâc güldü ve ona büyük bir ödül verdi.)⁷⁰

Mer'î, Abbâsî halifesi el-Mansûr'dan (ö. 158/775) şöyle bir hikaye aktarır:

وقال المنصور لعامل بلغه عنه خيانة: يا عدو الله! وعدو أمير المؤمنين! وعدو المسلمين! أكلت مال الله،
وخنت خليفة الله، فقال: يا أمير المؤمنين! إذا لم يسمح خليفة الله لعيال الله بالأكل من مال الله فمن أي
مال يأكلون فضحك منه وأطلقه وأمر أن لا يولى بعدها عملاً

(Mansûr, ihanet ettiği haberini aldığı bir görevliye dedi ki: Ey Allah'ın düşmanı! Ve müminlerin emirinin düşmanı! Ve Müslümanların düşmanı! Allah'ın malını yedin ve Allah'ın halifesine ihanet ettin, görevli dedi ki: Ey müminlerin emiri! Allah'ın halifesi, Allah'ın ailesinin Allah'ın malından yemesine izin vermezse hangi maldan yiyecekler? Güldü ve onu serbest bıraktı ve ondan sonra ona iş verilmemesini emretti.)⁷¹

Verilen örneklerde görüldüğü üzere zor durumlarla karşılaşan insanların mizâh yaparak kurtulduğunu müşahede ediyoruz.

3.10. Ciddiyet ve Mizâh Arasında Bulunan Hikayeler

Mer'î risalesinde, ciddiyete benzeyip mizâh olan hikayeler için من الجد المشبه للمزح (Ciddi olup mizâha benzeyenler) şeklinde bir başlık ayırmıştır. Bu başlık altında zikredilecek mizâh örneklerinin temel amacı insan nefsinin dinlendirmek ve güldürmek olsa da çok defa güldürmenin altında öğüt verme, uyarma, fert ve toplumdaki aksaklıkları eleştirme ve düzeltme amaçları gizlidir. Mer'î'nin risalede bahsettiği ciddiyete benzeyip mizâh olan hikayelerden bazıları şunlardır:

أسر عتاب ابن ورقاء جماعة من الخوارج، فوجد فيهم امرأة، فقال: وأنت يا عدوة الله ممن مرق من الدين
وخرج على المسلمين؟ أما سمعت قول الله تعالى: كتب القتل والقتال علينا وعلى الغايات جر الذبول؟!
فقلت: حسن معرفتك بكتاب الله دعانا إلى الخروج عليك يا عدو الله

(Atâb b. Varkâ (ö. 77/696), Haricilerden bir grubu esir aldı ve aralarında bir kadın buldu. Atâb dedi ki: "Sen ey Allah'ın düşmanı, dinden çıkanlardan ve Müslümanlara isyan edenlerden misin? Allah'ın şu sözünü duymadın mı: 'Bize öldürmek ve savaşmak farz kılınmıştır ve kadınlara uzun etek giymek farz kılınmıştır.?' Kadın dedi ki: "Senin

⁷⁰ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 42.

⁷¹ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 43.

Allah'ın kitabını iyi bilmen, bizi sana karşı çıkmaya sevk etti ey Allah'ın düşmanı!).⁷²

Mer'î konuyla ilgili Behlûl-i Dâna'dan (ö. 183/799 [?]) şu hikayeyi anlatır:

وسئل البهلول عن مسألة في الفرائض، وهي: رجل مات وخلف ابنا وبتنا وزوجة، ولم يترك شيئا من المال. فقال: للابن اليتيم والبتن الثكل ولزوجته خراب البيت، وما بقي من المهم فللعصبة

(Behlûl'e ferâid (miras) meselesinde bir soru soruldu, soru şöyleydi: "Bir adam öldü, bir oğul, bir kız ve bir eş bıraktı, ama hiçbir mal bırakmadı." Behlûl dedi ki: "Oğula yetimlik, kıza matem, eşine evin haraplığı kalır ve geriye kalan hüzüün akrabalarına kalır.")⁷³

وسأل أعرابي عبد الملك بن مروان فقال له: سل الله. فقال: قد سألته فأحالي عليك؛ فضحك منه وأعطاه

(Bir bedevi, Abdülmelik bin Mervan'dan bir şey istedi ve Abdülmelik: "Allah'tan iste." Bedevi: "Ona sordum, beni sana yönlendirdi." Abdülmelik güldü ve ona istediğini verdi.)⁷⁴

Mer'î, hadis hâfızı Ezher es-Semmân (ö. 203/818-19) ile Abbâsî halifesi el-Mansûr arasında geçen şu diyalogu da şöyle aktarmaktadır:

وذكر كثير من المؤرخين أن المنصور كان يدخل البصرة في أيام بني أمية مستترا، فيجلس في حلقة أزهر السمان المحدث، فلما أفضت الخلافة إليه قدم عليه أزهر الكوفة، فرحب به، وقرب منزله، وقال له: ما الذي أقدمك علينا؟ قال: جئتك طالبا. فأعطاه عشرة آلاف درهم، فأخذها وانصرفها، ثم عاد إليه في قابل، فلما راه، قال له: ما جاء بك؟ قال: جئت مسلما عليك. فأمر له بعشرة آلاف درهم، فأخذها وانصرف، ثم عاد إليه في قابل، فقال له: ما الذي أقدمك؟ قال: جئت عائدا، فأمر له بعشرة آلاف درهم، وقال له: لا تأتتا طالبا ولا مسلما ولا عائدا؛ فأخذها وانصرف، ثم عاد في العام القابل، فلما رآه، قال له: ما الذي أتى بك؟ فقال له: دعاء كنت سمعته من أمير المؤمنين، جئت لأكتبه. فضحك المنصور، وقال: إنه غير مستجاب، لاني دعوت الله أن لا يريني وجهك فلم يستجب لي، وقد أمرنا لك بعشرة آلاف درهم، وتعال متى شئت، فقد أعيتنا فيك الحيلة

(Birçok tarihçi, Mansûr'un Emeviler döneminde Basra'ya gizlice girdiğini ve Ezher es-Semmân el-Muhaddis'in halkasına oturduğunu zikretti. Halifelik ona geçtiğinde, Ezher Kûfe'ye geldi Mansûr onu karşıladı ve ona yakınında yer vererek: "Bizi neden ziyarete geldin?" diye sordu Ezher: "Senden bir şey istemeye geldim." Mansûr ona on bin dirhem verdi. Aldı ve ayrıldı, sonra ertesi yıl geri döndü. Mansûr onu

⁷² Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 50.

⁷³ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 50.

⁷⁴ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 51.

görünce "Neden geldin?" diye sordu, selam vermek için dedi. Ona on bin dirhem verdi, parayı alıp ayrıldı, sonra ertesi yıl geri geldi ve ona: "Seni ne getirdi?" dedi. O da: "Ziyaret için geldim," dedi. Ona yine on bin dirhem verdi: "Bize ne ziyaretçi ne selam verici ne de isteyen olarak gelme." Parayı alıp ayrıldı, sonra ertesi yıl geri geldi. Onu görünce: "Seni ne getirdi?" dedi. O da: "Emire'l-Müminin'den duyduğum bir duayı yazmak için geldim" dedi. Mansûr güldü: "O kabul olmayan bir dua, çünkü Allah'a senin yüzünü bana göstermemesini dua ettim ama kabul olmadı. Sana on bin dirhem emrettik ve ne zaman istersen gel, çünkü sana karşı hiçbir çare bulamadık".⁷⁵

Mer'î konuyla ilgili bir diğer örneği de el-Câhız'dan vermektedir:

وكان الجاحظ دميم الصورة، قبيح الوجه، ناتئ العينين؛ يحكى أنه قرع عليه ذات يوم الباب، فخرج غلامه، فسئل عنه، فقال: هو في البيت يكذب على ربه. فقيل له: وكيف ذلك؟ قال: نظر في المرأة وجهه، فقال: الحمد لله الذي خلقني فأحسن صورة

(el-Câhız çirkin bir görünüşe sahipti, yüzü çirkin, gözleri çıkıktı; bir gün kapısını çalmışlar, kölesi çıkmış ve onu sormuşlar, o da: "Evde, Rabbine yalan söylüyor" demiş. Ona: "Nasıl olur?" demişler. Kölesi de: "Aynadan yüzüne bakarak, beni en güzel şekilde yaratan Allah'a hamdolsun, diyor" demiş.)⁷⁶

Mer'î Basra dil mektebinin ilk temsilcilerinden Îsâ b. Ömer es-Sekafî'den (ö. 149/766) şu örneği vermiştir:

وقال ابن دريد: حدثنا أبو حاتم قال: حدثنا الأصمعي ، قال: حدثني عيسى بن عمر، قال: ولي أعرابي البحرين، فجمع يهودها ، فقال: ما تقولون في عيسى بن مريم؟ قالوا: نحن قتلناه وصلبناه. فقال الأعرابي: لا جرم! والله / لا تخرجون من عندي حتى تؤدوا إلي دينه. قال: فما خرجوا حتى أخذ منهم

(Arap bir adam, Bahreyn'e vali oldu ve oranın Yahudilerini topladı, onlara: "İsa bin Meryem hakkında ne diyorsunuz?" dedi. Onlar: "Biz onu öldürdük ve astık" dediler. Adam: "Öyleyse! Allah'a yemin ederim ki, onun diyetini ödemededen buradan çıkmayacağız" dedi. Onlar da ödemededen çıkmadılar.)⁷⁷

Mer'î nahiv ile ilgili verdiği şu anekdot ciddiyete benzeyip mizâh olan hikayelerden saymaktadır:

⁷⁵ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 51-52.

⁷⁶ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 52.

⁷⁷ Mer'î, Ğizâ'u'l-ervâh, 53.

وقال أبو هفان: رأيت بعض الحمقى يقول لآخر: قد علمت النحو كله إلا ثلاث مسائل. قال: وما هي؟ قال: أبو فلان، وأبا فلان، وأبي فلان. قال: هذا سهل. أما أبو فلان فللملوكي والأمراء والقضاة واما أبا فلان فللنساء والتجار والكتّاب، واما ابي فلان فللسفل والأراذل

(Ebû Hifân el-Muhzemî (ö. 257/871) şöyle demiştir: Bir ahmağın diğerine şöyle dediğini gördüm: "Bütûn nahvi (gramer) öğrendim, sadece üç mesele kaldı." Ona: "Nedir bunlar?" dedi. O da: "Ebû filân, ebâ filân, ve ebî filân." Diğer: "Bu kolay" dedi. "Ebû filân, krallar, emirler ve kadular içindir, ebâ filân, kadınlar, tüccarlar ve yazıcılar içindir, ebî filân ise aşâğılık ve reziller içindir, dedi".)⁷⁸

Sonuç

Mizâh sanatı, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatmak ve aynı zamanda insanı güldüren, gülümseten, eğlendiren, hoşça vakit geçirmesini sağlayan her türlü söz, ifade, hareket ya da nesneyi konu edinen disipline denilir. Arap edebiyatında mizâh sanatı, Câhiliye dönemi şairlerin hicivlerinde ve saraylarda insanları güldüren nedimlerin sözlerinde rastlandığı görülmüştür. İslami döneme geldiğinde mizâh sanatı ile ilgili farklı görüşler ortaya atılmışsa da genel olarak söz konusu görüşler dikkate alındığında, insanın ciddiyetini yok eden ve onu hafife alan, kin ve düşmanlığa sebep olan mizâhın yasaklandığı ve bunun dışındaki mizâh çeşitlerine de izin verildiği anlaşılmaktadır. Bu mizâh anlayışı, Emeviler ve Abbâsiler döneminde de geliştirilerek sürdürülmüş, hatta bazılarınca bir meslek haline dönüştürülmüştür.

Mizâh sanatı ile ilgili farklı kültürlerde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Zamanla bu farklı mizâh türlerinde kaleme alınan eserler geniş bir mizâh literatürünü teşekkül etmiştir. Câhız'ın *Kitâbu'l-hayevân* ve *Kitâbu'l-buhalâ*, İsfehânî'nin *Eğânî'si*, İbn Abd Rabbih'in *el-'Ikdu'l-ferîd*, Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb'i*, Makkarî'nin *Nefhu't-tîb* ve Râğıb el-İsfehânî'nin *Muhâdarât*, İbnü'l-Cevzî'nin *Ahbârü'l-hamkâ ve'l-muğaffelîn* ve *Ahbârü'z-zırâf ve'l-mütemâcinîn* adlı eserleri, mizâh sanatının gelişmesinde rol oynayan temel eserler olarak sayılabilir. Bu eserlerde genel olarak mizâh bir konu ve başlık olarak yerini almış ve İslam'ın ilk döneminden itibaren mizâh üreticilerinin anekdotları ve hikâyelerinin toplayan eserler olarak meşhur olmuşlardır.

Mer'î b. Yûsuf el-Kermî'nin *Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh* adlı risalesi de bu literatür arasında yer alan önemli eserlerdendir. Mer'î risalede, mizâhın meşruiyetini Hz. Peygamber (s.a.v.), Sahabe ve Selef-i salihinden örnekler vererek ispat etmeye çalışmıştır. Mer'î mizâhın genel olarak amaçlarını; dostları eğlendirmek, dinleyicilere yakınlık göstermek ve sıkıntı ve üzüntüyü gidermek gibi durumlardan oluştuğunu belirtmiştir. İnsanları rahatsız etmeyen, zararsız ve

⁷⁸ Mer'î, *Ğizâ'u'l-ervâh*, 58-59.

incitici olmayan, dedikodu ve kötöleme barındırmayan mizâhın mizâh-ı mahmûd (övülmüş mizâh) olarak kabul etmiştir. Aynı şekilde içinde gıybet, saygıyı düşüren ve itibarı azaltan bir aşırılık veya gizli kinleri uyandıran bir kabalık gibi olumsuz durumların olduğu mizâh-ı da mizâh-ı mezmûm (kınanmış mizâh) olarak değerlendirmiştir. Ayrıca insanın zor durumlarla karşılaştığında mizâhın ne gibi faydaları olduğunu örneklerle açıklamıştır. Ciddiyet ve mizâh arasında bulunan hikayelerin ihtiva ettiği dersler ve ibretleri örnekler vererek bize aktarmıştır.

Bu örnekler meşru mizâhı, İslam'ın hoşgörüsünü, hükümlerinin dengeleyici ve ölçülü olduğunu, ayrıca İslam'ın insanların gülme, tebessüm etme ve başkalarıyla hoş vakit geçirme eğilimlerini dikkate aldığını ve hayatın yüklerinden psikolojik olarak hafiflemeyi sağladığını gösterir. Ayrıca bu araştırmayla, mizâhın İslami çerçevede nasıl değerlendirileceği, sınırlarının ve amaçlarının neler olduğu konusunda detaylı bilgi sunmaktadır. Mizâhın doğru kullanıldığında sosyal bağları güçlendirebileceği ve ruhsal rahatlama sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.

Kaynakça/References

- Altınay, Ramazan. "Mizahın Ortaya Çıkışı ve İlk Örnekleri I". *Nüsha* 4/15 (Güz 2004), 77-96.
- Aydın, Mustafa. *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi Sanatları*. İstanbul: İşaret Yayınları 2018.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr, 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979.
- Çiftçi, Hasan. "Mizah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/206-208. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Doğan, Yusuf. "Hz. Peygamber ve Mizah". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi Dergisi* 1/2 (Aralık 2004), 191-203.
- Durmuş, İsmail. "Mizah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ebu Ğudde, Hasan Abdulğani. *el-Mizah fi'l-İslam*. Riyad: Câmîatu'l-Melik Suud, 1427/2006.
- Gazzî, Bedreddin Ebü'l-Berekât Bedrüddîn Muhammed b. Radyiddîn el-Gazzî el-Âmirî. *el-Merâh fi'l-müzâh*. thk. Seyyid el-Cümeylî. Kahire: y.y.,1406/1986.
- Gufeylî, Abdullah b. Süleyman. *el-Allâme Merî b. Yûsuf el-Hanbelî âssâruhü'l-ilmîyye*. Riyad: Mecelletü'l-Buĥûsi'l-İslâmiyye, 1418/1997.
- İbn Ebî Taġlib, Abdülkâdir b. Ömer eş-Şeybânî. *Neylû'l-meârib bi-şerhi delîli't-tâlib*. nşr. M. Süleyman Abdullah el-Eşkar. Kuveyt: y.y, 1403/1983.
- İbn Humeyd, Muhammed b. Abdillâh b. Alî el-Âmirî en-Necdî. *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihî'l-hanâbile*. Mekke: Mektebetu Ahmed b. Hanbel, 1409/1989.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbni Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî. *Mekâyisu'l-luga*. thk. Abdusselam Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399/1979.
- İzgi, Cevat. "Necmeddin el-Gazzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/497-498. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gazzî, Kemâleddin b. Muhammed el-Gazzî el-Âmirî. *en-Natü'l-ekmel*. nşr. M. Mutî' el-Hâfız – Nizâr Abâza. Dimaşk: Dâru'l-Fikir, 1402/1982.
- Kırbyık, Kasım. "Merî b. Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/185-187. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köten, Akif. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam (Asr-ı Saadette Mizah)*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.

- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-muştalahâtî'l-belâgiyye ve tetavüüruhâ*. Beyrut: ed-Dârü'l-Arabiyyeti'l-Mevsû'ât, 1427/2006.
- Mer'î, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî. *Ğizâ'u'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-muzâh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1418/1997.
- Mer'î, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî. *Ekâvîlü'ss-sikât*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Muessetü'r-Risale, 1406/1985.
- Mer'î, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî. *Tahkîku'l-burhân fî şe'nî'd-duhân ellezî yeşrabühü'n-nâsü'l-ân*. thk. Meşhûr Hasan. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1421/2000.
- Mer'î, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî. *el-Fevâ'idü'l-mevzû'a fî'l-ehâdîssi'l-mevzû'a*. nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ. Riyad: 1419/1998.
- Mer'î, Zeynüddîn Mer'î b. Yûsuf b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kermî. *Mesbûkû'z-zeheb fî fazli'l-Arab*. nşr. Ali Hasan Abdulhamid. Amman: Dâru Ammâr, 1408/1988.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî. *Hulâsatü'l-esser fî (terâcimi) a yâni'l-karnî'l-hâdî aşer*. nşr. Mustafa Vehbî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî el-Ulvânî el-Hamevî ed-Dımaşkî. *Nefhatü'r-reyhâne ve reşhatü tılâ'i'l-hâne*. nşr. Abdülfettâh M. el-Hulv. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1387-89/1967-69.
- Necdî, Osman b. Bişr. *Unvânü'l-mecd fî târihi necd*. 7 Cilt. Riyad: 1402/1982.
- Pala, İskender. "Mizah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/208. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ ed-Dımaşkî. *Mu'cemü'l-matbû'âtî'l-ârabîyye ve'l-mu'arreb*. 2 Cilt. Kahire: Matbau Serkîs, 1346/1928.
- Şattî, Muhammed Cemîl b. Ömer b. Muhammed eş-Şattî ed-Dımaşkî. *Muhtasaru tabakâtî'l-hanâbile*. nşr. Fevâz Ahmed Zemerlî. Beyrut: y.y, 1406/1986.
- Tolan, Muhammed Bilal. "Abbâsi Sarayında Bir Mizâh Şairi: Ebû Dulâme". *Bingöl İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2019), 22-38. <https://doi.org/10.34085/buifd.623921>.
- Uz, Emin. "İslam Kültüründe Mizah ve Türk Edebiyatındaki Yansımaları: Cevâmiu'l-hikâyât Örneği". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (Tullis)* 2/1 (2017), 20-39.

